

Mikko Niemelä

Tulot, kulutus ja toimeentulo

Köyhyyttä on tutkittu empiirisesti aina 1800-luvulta lähtien. Miltei koko köyhyyttutkimuksen historian ajan tutkijat ovat keskustelleet, millä tavoin köyhyys tulisi määritellä ja erityisesti, miten köyhyyttä tulisi mitata. Tästä huolimatta yksimielisiä vastauksia edellä mainittuihin kysymyksiin on hankala löytää. Erityisesti köyhyyden mittaamiseen liittyvät valinnat ovat olleet alituisesti vilkkaan keskustelun kohteena. Tässä puheenvuorossa tarkastelen asiaan liittyviä valintoja tulojen ja kulutuksen näkökulmasta sekä esittelen lyhyesti tutkimustuloksia pienituloisuuden ja kulutuksen välisistä yhteyksistä.

Määritelmällisesti köyhyys on tavattu jakaa absoluuttiseen ja suhteelliseen. Absoluuttisessa köyhyydessä huomio kiinnittyy yksilön fyysisen toimintakyvyn ehtoihin – ihmisellä on puute hengissä pysymisen kannalta välttämättömistä hyödykkeistä, kuten ruoasta, juomasta ja suojasta. Nykyisin absoluuttisella köyhyydellä viitataan lähinnä kehittymättömien maiden elinoloihin ja toimeentulo-ongelmiin. Suomalaisen hyvinvointivaltion historiassa absoluuttinen köyhyys on liitetty lähinnä tilattoman väestön toimeentulo-ongelmiin esiteollisella ajalla (Haatanen 1968).

Toisen maailmansodan jälkeen, läntisten yhteiskuntien vaurastumisen myötä, köyhyyttä alettiin määritellä sosiaalisin ja suhteellisin kriteerein. Tosin monet klassikot kuten Karl Marx tai Adam Smith kuvasivat köyhyyden suhteellisuutta jo huomattavasti varhaisemmin. Lisäksi kaunokirjallisuus tarjoaa monia köyhyyden kuvauksia, joissa korostetaan köyhyyden suhteellista ja sosiaalista luonnetta. Esimerkiksi ensimmäisessä kertomuksessaan *Köyhää väkeä* Fedor Dostojevski kuvaa, kuinka Makar Devushkin häpeää omaa köyhyyttään ja pohtii, mitä muut ihmiset tuumivat hänen kulkiessa kaduilla päällystakissaan ja saappaissaan. Makar-paralle päällystakki ja saappaat olivat keino, jolla ylläpitää omaa kunnioitustaan muiden ihmisten silmissä.

Siinä missä Makar Devushkinin esimerkkeinä olivat päällystakki ja saappaat, Adam Smithin esimerkkeinä olivat pellavapaita ja nahkakengät. Teok-

nessaan *The Wealth of Nations* Smith (1776/1976, 399-400) kuvaa, kuinka elämän välttämättömyydet vaihtelevat eri aikoina ja eri kansojen välillä. Smith kirjoittaa välttämättömyyksien suhteellisuudesta seuraavasti: vaikka roomalaiset ja kreikkalaiset pärjäisivät mainiosti ilman pellavapaitaa, oli siitä tullut 1770-lukuun mennessä välttämättömyys, jota ilman kunnollinen päivätyöläinen ympäri Eurooppaa häpeäisi kulkiessaan muiden ihmisten keskuudessa. Nahkakengät olivat puolestaan Smithin mukaan Englannissa sekä miehille että naisille välttämättömyys, mutta jo Skotlannissa nainen saattoi kulkea paljain jaloin ilman häpeän häivää. Ranskassa taas kuka tahansa saattoi kävellä puukengissä tai ilman kenkiä.

Peter Townsend (1979, 31) määrittelee klassikossaan *Poverty in the United Kingdom* ihmiset köyhiksi silloin, kun heillä ei ole resursseja osallistua sellaisiin aktiviteetteihin ja elinoloihin, jotka ovat tavanomaisia tai ainakin laajasti hyväksytyjä yhteiskunnassa, johon he kuuluvat. Köyhyys määrittyy sosiaaliseen ympäristöön myös Joanna Mackin ja Stewart Lansleyn (1984, 39) köyhyyden määritelmässä, jossa köyhyys on sosiaalisesti määriteltyjen välttämättömyyksien vastentahtoista puutetta.

Yhteneväistä edellisille suhteellisen köyhyyden määritelmille on, että Makar Devushkinista ja Adam Smithistä moderniin köyhyyskirjallisuuteen, köyhyys on käsitteellistetty yhteiskunnasta syrjäytymisenä. Mitä yhteiskunnasta syrjäytyminen lopulta merkitsee, riippuu yhteiskunnan laatuvaatimuksista – siitä, mikä kussakin yhteiskunnassa, kunakin aikana on normaalia ja vallitsevaa. Näin ollen köyhyys merkitsee sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuutta, mikä johtuu taloudellisten resurssien puutteesta. Tärkeää on, että resursseja on riittävästi tarpeentyydytyksen ja sosiaalisen osallisuuden kannalta, sillä yksilön sosiaalinen kansalaisuus vaarantuu, jos hänellä ei ole tarvittavia resursseja osallistua yhteiskunnassa vallalla olevaan elämäntapaan.

Miten yhteiskunnan normaalista tai vallitsevasta elämäntavasta syrjäytymistä tulisi mitata? Kysymystä pohdittaessa on mietittävä, paljonko on riittävä määrä resursseja ja mitä ympäröivän yhteiskunnan mukaisilla laatuvaatimuksilla, yhteiskunnassa vallitsevalla elämäntavalla tai normaalilla elintasolla tarkoitetaan ja näin ollen, missä tilassa köyhyyttä tulisi mitata? Kysymyksiin ei ole yksiselitteistä vastausta ja tästä syystä 1960-luvulta lähtien köyhyyden mittaamistavat ovat moninaistuneet ja vaihtoehtojen määrä kasvanut. Köyhyyttä on mitattu esimerkiksi erilaisten elintarvikekorien ja standardibudjettien avulla. Kiinnostus on kohdistunut myös hyödykkeiden kulutuksen budjettiosuuksiin tai puhtaasti tulo- ja kulutusmenojakaumiin. Lisäksi tarkastelun kohteena ovat olleet erilaiset deprivatioindikaattorit ja subjektiiviset tai väestön mielipiteeseen pohjautuvat menetelmät.

Tulot vai kulutus...

Niin sanottu valtavirran kansainvälinen vertaileva köyhyystutkimus on perinteisesti keskittynyt kotitalouden tuloihin. Tulot ovat monessa mielessä suositeltava toimeentulon mitta. Ensinnäkin kotitalouden tulotasoa voidaan pitää

taloudellisen toimeentulon peruslähtökohtana. Tulot kuvaavat kulutus- ja toimintamahdollisuuksia sekä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumista. Toiseksi keskeinen argumentti köyhyydestä on siihen liittyvä moraalinen velvoite. Köyhyys ei ole yhteiskuntapoliittisesti hyväksyttävää ja siihen on poliittisten toimenpiteiden avulla pystyttävä puuttumaan. Tämän vuoksi pienituloisuus on keskeinen köyhyyteen liittyvä aspekti, sillä kuten esimerkiksi Canberra-ryhmä (2001, 3) toteaa loppuraportissaan, kotitalouden tulotasoa voidaan pitää kaikkein objektiivisimpana taloudellista toimeentuloa kuvaavana mittana poliittisten toimenpiteiden, kuten tulonsiirtojen näkökulmasta.

Pienituloisuuteen perustuvaa köyhyyden mittaamista on kuitenkin kritisoitu laajalti (esim. Ringen 1985; Pryke 1995; Andress 2003). Sosiologisemmin suuntautunut kritiikki on perustunut erityisesti tulojen ja toteutuneen elintason suhteen monimutkaisuuteen. Samat tulot eivät välttämättä lopputulostasolla tuota samaa elintasoa ja päinvastoin samankaltainen elintaso saattaa olla yhteydessä eri tulotasoihin. Tulomittareihin perustuvaa köyhyystutkimusta onkin kritisoitu siitä, että tuloja mitattaessa ei pystytä suoraan tarkastelemaan elinoloja ja köyhyyden merkitystä. Onkin esitetty, että köyhyyden mittaaminen tulisi suunnata suoremmin elinolojen tai kulutuksen puutteisiin (esim. Saunders ym. 2002).

Taloustieteellisemmin painottunut kritiikki on puolestaan keskittynyt siihen, millä tavoin tulot mittaavat taloudellisia resursseja. Esimerkiksi Milton Friedmanin (1957) pysyväistulohypoteesiin perustuen on argumentoitu, että kotitalouksien kulutusmenot toimivat tuloja paremmin taloudellisten hyvinvointiresurssien mittana, sillä kulutus ennustaa tuloja paremmin pysyviä tai elinikäisiä materiaalisia resursseja. On väitetty, että kulutusmenot ovat tuloja parempi taloudellisten resurssien mitta siksi, että ne edustavat kulutusta ja mittaavat näin ollen tuloja suoremmin taloudellista hyvinvointia (esim. Slesnick 2001; Zaidi & de Vos 2001). Lisäksi kulutusta mitattaessa säästämiseen liittyvät lisäkulutusmahdollisuudet otetaan periaatteessa huomioon. Esimerkiksi lyhyet tulojen katkokset eivät välttämättä ilmene kulutusmenojen pienenemisenä, koska kotitaloudella saattaa olla käytettävissään säästöjä tai muita rahoituskeinoja (Bradbury & Jäntti 1999, 6).

Lisäksi tulotietojen keruuseen liittyy seikkoja, jotka heikentävät tulomittausten luotettavuutta. Esimerkiksi tietyt tulotiedot ovat alttiita aliraportoinnille. Rekistereistä saatavia tulotietoja voidaan pitää veronalaisten tulojen osalta suhteellisen luotettavina, mutta esimerkiksi yrittäjäväestön kohdalla on osoitettu, että rekisteritietojen perusteella saatu kuva yrittäjien taloudellisesta asemasta aliarvioi heidän toimeentuloaan (esim. Eardley & Bradbury 1997). Lisäksi rekisteritietojen ulkopuolelle jäävät kotitalouksien väliset tulonsiirrot, kuten elatusavut tai ystäviltä ja sukulaisilta saatu rahallinen tuki (ks. Niemelä 2005a). Rekisteritietojen puutteita voidaan toki korjata haastattelutiedoilla. Näin tehdäänkin muun muassa Tilastokeskuksen vuosittaisissa tulojakotilastoissa, joissa haastatteluin kerätään tietoa kotitalouksien välisistä tulonsiirroista, korkotuloista, elatusavusta sekä joistakin ulkomailta saaduista tuloeristä.

Myöskään kulutus ei ole ongelmaton taloudellisen toimeentulon mitta. Köyhyyden näkökulmasta on huomioitava, että köyhyyden olemusta luonnehtivat vastentahtoisuus ja pakko, ei preferenssit tai valinta. Tähän liittyen pienet kulutusmenot eivät välttämättä johdu siitä, ettei kotitaloudella olisi varaa kuluttaa. Pienet kulutusmenot voivat olla tulos säästäväisestä elämäntavasta, eikä pakon sanelemasta niukkuudesta. Roope Ankan kaltainen rikas kitupiikki voi kuluttaa vähän, mutta se ei tee hänestä köyhää. Toisaalta myös pienituloisuus voi olla lopputulos erilaisista valinnoista liittyen esimerkiksi työntekoon. Esimerkiksi Peter Saunders (2002, 118) on todennut, että ”pienet tulot voivat kertoa haluttomuudesta tehdä työtä, samalla tavoin kuin pienet menot voivat kertoa haluttomuudesta kuluttaa”.

Tulotietojen ohella kulutusmenotietojen keruuseen liittyy pulmallisuuksia. Kenties keskeisin ongelma liittyy kulutusmenotietojen keruun viiteaikaan. Suurin osa kulutustiedoista kerätään kahden viikon tilinpitojaksolla. Tämä vaikuttaa luonnollisesti tietojen luotettavuuteen. Usein ostettavien hyödykkeiden ja suurempien kulutusmenoryhmien tiedot ovat luotettavampia kuin harvemmin hankittavien ja yksittäisten tuotteiden tiedot. Näin ollen tiettyjen kestokulutushyödykkeiden tai puolikestävien tavaroiden, kuten vaatteiden ja jalkineiden raportointi saattaa olla alimitoitettua.

Kulutuksen osalta on lisäksi huomioitava, että kulutusmenot ilmaisevat rahamäärän, joka hyödykkeisiin on käytetty, kun taas todellinen kulutus sisältää myös hyödykkeen antaman palveluksen arvon. Koska kulutusmenoihin pohjautuvien tietojen perusteella ei voida kaikkien hyödykkeiden osalta erottaa siitä saatavaa palvelusta, niin kulutusmenojen avulla ei pystytä objektiivisesti tarkastelemaan esimerkiksi kulutuksen laadullisia аспекteja.

...vai molemmat?

Sekä tuloihin että kulutukseen perustuvissa lähestymistavoissa on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Edellä mainittujen seikkojen lisäksi molemmissa lähestymistavoissa on muitakin teoreettisia, käsitteellisiä ja metodologisia ongelmia ja valintoja ratkottavana (ks. tarkemmin Niemelä 2005b, 52-59). Osittain vastauksena eri mittojen sisältämiin pulmiin on ehdotettu, että eri lähestymistavat eivät sulkisi toisiaan pois. Tuloihin ja kulutukseen liittyen on suositeltu, että tulojen ja kulutusmenojen yhteiskäyttö mahdollistaisi paremman tai täydellisemmän kuvan toimeentulosta kuin pitäytyminen ainoastaan jossakin yksittäisessä tuloihin tai kulutusmenoihin pohjautuvassa mitassa (Goodman & Webb 1995; Zaidi & de Vos 2001; Saunders ym. 2002).

Pelkkiin tuloihin perustuvaan toimeentulomittaan verrattuna mitassa, jossa yhdistyvät sekä tulot että menot voidaan ainakin osittain kontrolloida sitä, ettei köyhiksi määrity sellaisia kotitalouksia, joiden tulot ovat pieniä esimerkiksi tulotietojen aliraportoinnin vuoksi, mutta joiden kulutustaso on pienistä tuloista huolimatta korkea. Toisaalta pelkkiin kulutusmenoihin perustuvaan toimeentulomittaan verrattuna tulot ja menot yhdistävän menettelytavan avulla voidaan kontrolloida tapauksia, joiden tulot ovat korkealla tasolla, mutta joiden

matala kulutustaso johtuu vaikkapa säästäväisestä elämäntyylistä.

Taloudellisen toimeentulon mittaamiseen liittyvien seikkojen lisäksi tulojen ja kulutuksen välisen suhteen tarkasteleminen on keskeistä köyhyiden merkityksen ja olemuksen näkökulmasta. Yhteiskunnassa, jossa kulutus nähdään toimivan keskeisenä elämäntavan määrittelijänä ja köyhyys valtavirran elämäntyylistä syrjäytymisenä, taloudellisen huono-osaisuuden ja kulutuksen rakenteen väliset yhteydet nousevat tärkeäksi tutkimuskohteeksi. Köyhyiden ja sosiaalisen syrjäytymisen näkökulmasta on keskeistä, missä määrin pienituloisten kulutus eroaa yhteiskunnan normaalista tai keskimääräisestä kulutuksesta. Onko niin, että alhainen tulotaso merkitsee auttamattomasti myös yhteiskunnan vallitsevista kulutustavoista putoamista?

Tutkimustuloksia pienituloisuuden ja kulutuksen suhteesta

Tarkastelin väitöstutkimuksessani (Niemi 2005b) pienituloisuuden ja kulutuksen välisiä yhteyksiä eri näkökulmista. Aluksi tutkin pitkän aikavälin muutoksia pienituloisuuden ja pienimenoisuuden kehityksessä, pienituloisuuden ja pienimenoisuuden välisen suhteen eli päällekkäisyyden muutosta sekä pienituloisuuden ja pienimenoisuuden välisen suhteen väestöryhmittäisiä muutoksia. Toiseksi vertailin kulutuksen rakennetta eri tuloryhmissä sekä erilaisten elin- vaihe- ja elämäntilannekijöiden vaikutusta kulutuksen rakenteeseen. Kolmantena kiinnostuksen kohteena oli, millä tavoin normatiivisesti määriteltyjä ennalta sidottuja tai pakollisia menoja voidaan ottaa taloudellista toimeentuloa mitattaessa huomioon. Lopuksi tarkastelin asumiskustannusten huomioon ottamisen vaikutusta alueellisiin toimeentuloeroihin.

Tulosten mukaan pienituloisten kulutus eroaa muun väestön kulutuksesta. Absoluuttisesti pienituloisten kulutusmenot ovat selvästi pienemmät kuin muissa tuloryhmissä. Suhteellisessa tarkastelussa eli hyödykeryhmien kokonaiskulutusosuuksien mukaan erot tuloryhmien välillä ovat absoluuttisia eroja maltillisemmat, mutta kuitenkin selkeät. Pienituloisten kulutuksessa korostuu muita tuloryhmiä voimakkaammin menot elintarvikkeisiin ja asumiseen. Toisaalta tulotasosta riippumatta rahaa käytetään myös kulttuurisiin ja sosiaalisiin aktiviteetteihin, tosin pienituloisten kulutus näihin kulutuseriin on merkittävästi muita tuloryhmiä vähäisempää. Tulotason lisäksi myös kotitalouden elin- vaiheella ja elämäntilanteella on vaikutusta kulutuksen rakenteeseen. Tulosten mukaan on lisäksi niin, että juuri pienituloisten kulutus suuntautuu muita tuloryhmiä voimakkaammin juuri elin- vaiheen ja elämäntilanteen edellyttämällä tavalla. Näin ollen kulutusikäytymisen reuna- ehtoja määräävät sekä kotitalouksien tulotaso että kulloinenkin elämäntilanne ja elin- vaihe.

Pienituloisuuden ja pienimenoisuuden trendejä ja päällekkäisyyttä tarkasteltaessa selvä tulos on, että pienituloisuuden ja pienimenoisuuden päällekkäisyys on erittäin pientä. Teoreettisella tasolla tätä voidaan selittää esimerkiksi kulutuksen elinkaari- ajatteluun perustuen. Elinkaari- ja pysyväistulohypoteesien mukaan kotitaloudet pyrkivät tasaiseen kulutusvirtaan, jossa kulutuksen ja käytettävissä olevien tulojen erotus tasataan lainanotolla ja säästämällä

(Modigliani & Brumberg 1954; Friedman 1957). Toisaalta heikkoa päällekkäisyyttä saattaa selittää myös edellä mainitut tulo- ja menotietojen keruuseen liittyvät seikat.

Pienimenoisuuden pidemmän ajan trenditarkastelu osoitti lisäksi, että pienimenoisuuden kehitys on ollut varsin vakaata aina vuodesta 1966 vuoteen 2001. Jos pelkkää matalaa kulutusmenotasoa pidettäisiin köyhyyden mittana, tulos kertoisi, että hyvinvointivaltion kehittyminen ja yleinen elintason nousu 1960-luvulta lähtien ei näkyisi lainkaan köyhyyden pienenemisenä. Tulos osoittaakin jo edellä todetun asian, että pienet kulutusmenot eivät yksinään toimi luotettavana köyhyyden mittana. Pienet kulutusmenot eivät sinällään kerro mitään siitä, johtuuko pienimenoisuus taloudellisten resurssien puutteesta johtuvasta pakosta vai yksinkertaisesti säästäväisestä elämäntyylistä tai haluttomuudesta kuluttaa.

Tulo- ja kulutusmenopohjaisten mittojen sisältämiin pulmiin voi hakea vastauksia pohtimalla, millä tavoin tulo- ja kulutusmenotietoja voitaisiin yhdistää taloudellista toimeentuloa mitattaessa. Huomioimalla tiettyjä elinvaiheeseen ja elämäntilanteeseen tai asuinpaikkaan liittyviä sidotuiksi katsottuja menoja voidaan esimerkiksi pyrkiä vastaamaan tulomittareiden saamaan kritiikkiin siitä, että ne eivät ota huomioon kotitalouksien vaihtoehtoja tai olosuhteita. Tulosten mukaan sidotuiksi katsotut menot¹ jakautuvat väestöryhmittäin eri tavoin ja niiden huomioon ottamisella on vaikutusta myös taloudellisesta toimeentulosta saatavaan kuvaan. Samalla tavoin asumismenot jakautuvat alueellisesti ja kunnan kaupunkimaisuuden mukaan ja tulosten perusteella asumismenojen huomioon ottamisella on alueellisia toimeentuloeroja tasoittava vaikutus.

Sidottujen menojen huomioon ottaminen on yksi varteenotettava vaihtoehto toimeentuloa ja taloudellisen hyvinvoinnin puutteita mitattaessa. Lähestymistavan peruslähtökohtana on edelleen tuloilla mitattu taloudellisten resurssien pienuus, mutta sen lisäksi se ottaa kulutusmenojen avulla huomioon myös kotitalouden elinvaiheeseen ja elämäntilanteeseen liittyviä vaihtoehtoja ja olosuhteita. Kenties keskeisin pulma on sidottujen menojen objektiivinen määrittely. Väitöstudiumuksessani en ottanut kantaa siihen, mitä menoja tulisi ottaa huomioon, vaan tarkastelin jo aiemmin kirjallisuudessa ehdotettuja menoja, niiden jakautumista väestössä ja niiden huomioon ottamisen vaikutusta taloudellisesta toimeentulosta saatavaan kuvaan.

Lopuksi

Näen, että tämänkaltaiselle perustutkimukselle on tai ainakin sille pitäisi olla kysyntää nykyisessä köyhyyden mittaamisesta käytävässä keskustelussa. Viime vuosina on julkaistu muutamia kokoavia teoksia, joissa keskustellaan köyhyyden mittaamiseen liittyvistä valinnoista ja joissa enemmän tai vähemmän perustellusti päädytään tiettyihin suosituksiin. Näistä vaikutusvaltaisimpia ovat Canberra-ryhmän (2001) loppuraportti, joka käsittelee erityisesti tuloilla mitatun köyhyyden mittaamista sekä laaja-alaisempi teos EU:n sosiaalisista indikaattoreista (Atkinson ym. 2002). Tehtyjen suositusten tarkoituksenmukai-

suus ja uskottavuus on kiinni siitä, millä tavoin ne perustellaan. Tieteellisessä keskustelussa suositukset tulisivat perustua niin pitkälti kuin mahdollista empiirisiin tutkimustuloksiin. Jos näin ei käy, vaarana on, että koko toiminnalta putoaa pohja ja uskottavuus.

Kiintoisa esimerkki tämänkaltaisesta seikasta löytyy Yhdysvaltain kansallisen tiedeakatemian julkaisemasta teoksesta, jossa arvioitiin Yhdysvaltojen virallista köyhyystilastointia (Citro & Michael 1995). Siinä tarkastellaan tehtyjen suositusten vaikutusta köyhyden laajuudesta ja väestöryhmittäisestä paikantumisesta saatavaan kuvaan huomattavasti laajemmin ja seikkaperäisemmin kuin esimerkiksi EU:n sosiaalisia indikaattoreita käsittelevässä teoksessa. Empiirisistä analyyseistä huolimatta teoksen liiteosiossa yksi tiedeakatemia jäsenistä sanoutuu irti kirjassa tehdyistä suosituksista viitaten nimenomaan tieteellisten perusteluiden puutteisiin.

Köyhyystutkimus tarvitsee pohjaksi perustutkimusta, jossa ei yksiselitteisesti aseteta jonkin tietyn lähestymistavan puolesta puhujaksi, vaan tarkastellaan eri lähestymistapojen vahvuuksia ja heikkouksia ja pohditaan niiden välisiä yhteyksiä. Väitöstutkimukseni asetelma oli rajattu pienituloisuuden ja kulutuksen välisiin yhteyksiin. Köyhyystutkimuksellisesti tulojen ja kulutuksen välisen suhteen tutkiminen on perustutkimusta, jonka tulosten perusteella on mahdollista arvioida, missä määrin tietyt perusoletukset taloudellisen huono-osaisuuden ja kulutuksen välisestä suhteesta toimivat. Suhteellisen köyhyden näkökulmasta kyse on siitä, onko kotitaloudella mahdollisuus kuluttaa yhteiskunnassa vallitsevien laatuvaatimusten mukaisesti. Toimeentulon mittaamisen kannalta kyse on puolestaan siitä, millä tavoin kulutusmahdollisuuksien puutteita voidaan tai tulisi mitata.

Puheenvuoro pohjautuu Turun yliopistossa 22.6.2005 pidettyyn lectio prae-cursoriaan.

Viite

¹ Sidotuiksi katsottuja menoja olivat asumismenot, menot lääkkeisiin sekä lääkinnällisiin tarvikkeisiin ja välineisiin, lääkäri-, sairaala- ja poliklinikkamaksuihin, päivähoitomaksut, menot perus- ja keskiasteen koulutukseen, menot opintolainojen korkoihin, veroluonteiset maksut, työmarkkinajärjestöjen jäsenmaksut sekä vakuutusmaksut.

Kirjallisuus

- Andress, Hans-Jürgen (2003) Does low income mean poverty? Some necessary extensions of poverty indicators based on economic resources. In Peter Krause & Gerhard Bäcker & Walter Haneski (eds.) *Combating Poverty in Europe. The German Welfare Regime in Practice*. Aldershot: Ashgate, 117-130.
- Atkinson, Tony & Cantillon, Bea & Marlier, Eric & Nolan, Brian (2002) *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Bradbury, Bruce & Jäntti, Markus (1999) *Child Poverty across Industrialized Nations*. Innocenti Occasional Papers. Economic and Social Policy Series no. 71.
- The Canberra group (2001) *Expert Group on Household Income Statistics. Final Report and Recommendations*. Ottawa.
- Citro, Constance F. & Michael, Robert T. (eds.) (1995) *Measuring Poverty. A New Approach*. Washington,

- D.C.: National Academy Press.
- Eardley, Tony & Bradbury, Bruce (1997) Not Waving But Drowning? Low Incomes and Poverty Amongst the Self-employed. In Michael Bittman (ed.) *Poverty in Australia: Dimensions and Policies. Reports and Proceedings No. 135.* Sydney: Social Policy Research Centre, University of New South Wales, 39-65.
- Friedman, Milton (1957) *A Theory of the Consumption Function.* Princeton: Princeton University Press.
- Goodman, Alissa & Webb, Steven (1995) The Distribution of UK Household Expenditure, 1979-92. *Fiscal Studies* 16 (3), 55-80.
- Haatanen, Pekka (1968) *Suomalainen maalaisköyhälistö.* Porvoo: WSOY.
- Mack, Joanna & Lansley, Stewart (1985) *Poor Britain.* London: George Allen & Unwin.
- Modigliani, Franco & Brumberg, Richard (1954) Utility Analysis and the Consumption Function: an Interpretation of Cross-section Data. In Kenneth K. Kurihara (ed.) *Post-Keynesian Economics.* New Brunswick: Rutgers University Press, 388-436.
- Niemelä, Mikko (2005a) Sukulaisten ja ystävien taloudellinen apu – tärkeä osa huono-osaisten toimeentuloa? *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (4), 417-420.
- Niemelä, Mikko (2005b) Tulot, kulutus ja toimeentulo. Tutkimuksia pienituloisuuden ja kulutuksen välisistä yhteyksistä. *Annales Universitatis Turkuensis C:229.* Turku: Turun yliopisto.
- Pryke, Richard (1995) Taking the Measure of Poverty. A Critique of Low-Income Statistics: Alternative Estimates and Policy Implications. *Research Monograph 51.* London: The Institute of Economic Affairs.
- Ringen, Stein (1985) Toward a Third Stage in the Measurement of Poverty. *Acta Sociologica* 28 (2), 99-113.
- Saunders, Peter (2002) *The Ends and Means of Welfare. Coping with economic and social change in Australia.* Melbourne: Cambridge University Press.
- Saunders, Peter & Bradshaw, Jonathan & Hirst, Michael (2002) Using Household Expenditure to Develop Income Poverty Line. *Social Policy & Administration* 36 (3), 217-234.
- Slesnick, Daniel T. (2001) *Consumption and Social Welfare: Living Standards and Their Distribution in the United States.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Adam (1776/1976) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Townsend, Peter (1979) *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living.* Harmondsworth, London: Penguin Books.
- Zaidi, M. Asghar & de Vos, Klaas (2001) Trends in consumption-based poverty and inequality in the European Union during the 1980s. *Journal of Population Economics* 14 (2), 367-390.